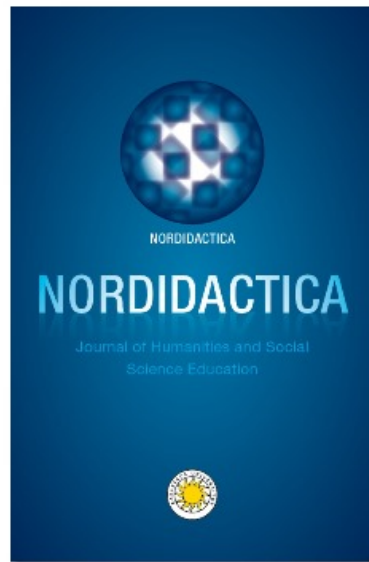

Like barn leker best?

Ungdomsskoleelevers holdninger til religiøse og verdiorienterte symboler

Irene Trysnes & Asbjørn Smeland

Nordidactica

- Journal of Humanities and Social Science Education

2019:2

Nordidactica – Journal of Humanities and Social Science Education

Nordidactica 2019:2

ISSN 2000-9879

The online version of this paper can be found at: www.kau.se/nordidactica

Like barn leker best?

Ungdomsskoleelevers holdninger til religiøse og verdiorienterte symboler

Irene Trysnes & Asbjørn Smeland

Universitetet i Agder

Abstract: The use of religious and value-oriented symbols and clothing in the public sphere has been a theme for several debates in many European countries over the last couple of years. Affiliation and individuality can be non-verbally displayed by wearing symbols. Religious diversity can contribute to a multitude of interpretations of these symbols. In this article we investigate what attitudes youths have regarding the use of religious and value-oriented clothing and symbols. The study has been conducted among youth at five different schools in Southern Norway. The respondents show a tolerant attitude towards most of the symbols in the study. Christian symbols are considered the most positive. Visible symbols which are considered remote from the mainstream culture will make a greater proportion of people distance themselves from it. This study shows a correlation between youth wearing Christian symbols being less positive towards cultural and religious symbols of minority, such as the hijab. Youth who wear, or could imagine wearing a hijab also show a greater acceptance of different expressions and symbols of minority culture.

KEYWORDS: RELIGION, RELIGIOUS SYMBOLS, YOUTH, SYMBOLIC BOUNDARIES

About the authors: Irene Trysnes er førsteamanuensis ved Universitetet i Agder. Hennes forskningsinteresser er innenfor kultur- og religions sosiologi, samfunnsfagsdidaktikk og ungdomsforskning. Artikkelen er et resultat av prosjektet: Klasseromsforskning – samfunnsfag i praksis og er en del av et samfunnsfagsdidaktisk forskningsprosjekt ved Fakultetet for samfunnsvitenskap ved Universitetet i Agder. Se forskerprofil på: <https://www.uia.no/kk/profil/irenet>

Asbjørn Smeland er lektorstudent i samfunnskunnskap ved Universitetet i Agder. Smeland studerer samfunnskunnskap og religion og har deltatt i forskningsprosjektet Klasseromsforskning – samfunnsfag i praksis.

Innledning

Bruk av religiøse symboler og plagg i det offentlige rom har vært gjenstand for store debatter i mange europeiske land de siste årene. Danmark innførte tildekkingsforbud som trådte i kraft 1. august 2018. Forbudet omfatter blant annet bruk av burka og niqab, og overtredelse medfører bøter (Justitsministeriet 2018). Frankrike er et av landene med de strengeste forbudene knyttet til religiøs symbolbruk på skoler. Frankrike vedtok i 2004 Law on Secularity and Conspicuous Religious Symbols in Schools. Loven forbyr bruk av religiøse hodeplagg og symboler på skoler (Fredette 2015:51). Italia kan ses på som et motstykke til Frankrike. Her fremstår katolisismen som den kulturelle normen, og i skolesammenheng anvendes fortsatt krusifikset som religiøst symbol på nestekjærlighet og selvoppofrelse (McClellan, 2011, s. 19). I Norge finner vi flere eksempler på debatter om bruk av religiøse og verdiorienterte symboler. I Ålesund ble det reaksjoner på et Ludo-brettspill som var støpt ned i asfalten på en lokal barneskole med form som et hakekors (Roaldseth, 2013). En annen mye debattert sak er korssaken i NRK hvor nyhetsanker Siv Kristin Sællmann ble nektet å bruke et korssmykke. Saken vakte sterke reaksjoner og det ble blant annet dannet en egen Facebookgruppe med navnet «Ja, til å bære korset når og hvor jeg vil», som fikk over 100 000 følgere (Løvland & Repstad 2015).

I mediedebatter er det tydelig at bruk eller forbud mot religiøse symboler i det offentlige rom er svært følelsesladede. Religiøse symboler fremstår som sterke identitetsmarkører og kan signalisere religiøse eller livssynsorienterte holdninger og tilhørighet (NOU, 2013, s. 147). Denne formidlingen av holdninger og tilhørighet blir i noen tilfeller sett på som problematiske slik de tidligere nevnte mediedebattene viser. Mangetydigheten av symbolene gjør det også problematisk å håndheve eventuelle forbud, fordi slike forbud bygger på én mulig tolkning av det aktuelle symbolet. Det har i praksis vist seg problematisk å innføre generelle forbud mot heldekkende plagg. I Østerrike ble det eksempelvis innført forbud mot ansiktsdekkende plagg. Forbudet rammet imidlertid ikke heldekkende plagg slik intensjonen var, men heller kostymer, vinterbekledning og munnbind (Zander, 2018). I Norge ble det innført forbud mot ansiktsdekkende plagg i skoler, barnehager, universiteter og høyskoler i undervisningssituasjoner i 2018 (Opplæringsloven, 1998, § 9-7).

Et sentralt spørsmål i den norske debatten gjelder bruk av religiøse symboler i skolen. Mest debattert er bruken av hodeplagg (NOU, 2013, s. 147). Det har vært mange debattinnlegg om bruk av religiøse symboler og «nøytralitet» i norsk skole. I disse debattene blir sjeldent elevenes stemmer hørt. Derfor er det av interesse å undersøke hvilket syn ungdommer har på symboler som kan knyttes til religion og livssyn. I denne artikkelen undersøker vi hvilke holdninger ungdomsskoleelever har til bruk av religiøse og verdiorienterte symboler. I nordisk sammenheng er det gjort undersøkelser knyttet til ungdommers syn på religiøse verdier og menneskerettigheter, og ungdommers holdninger til bruk av religiøse symboler i offentligheten (Botvar, 2013, Botvar, 2015, Botvar & Sjöborg, 2012, Botvar & Sjöborg, 2014). Denne undersøkelsen tar imidlertid for seg ungdommers holdninger til religiøse symboler og ulike symbolbærere i skolen.

Undersøkelsens skiller seg også fra tidligere forskning ved at vi tar i bruk et kvantitativt visuelt design. Dette vil bli utdypet i en videre redegjørelse for metode.

Symboler og mening

Symboler kan være mangetydige og tillegges ulik individuell verdi. Religiøse symboler er koplet til religiøse forestillinger. Symboler er også estetiske uttrykk det knyttes følelser til: «They are active agents in that they make us look, feel or talk in specific way» (Wiltgren, 2014, s. 310). Symbolene kan være abstrakte og skape møtepunkt for samtaler som ellers ikke ville funnet sted. Symboler kommuniserer ikke-verbalt og kan skape narrativer om grupper, tillegge dem mening og verdi (Wiltgren, 2014, s. 321). Trysnes (2012) beskriver hvordan klær og stil er en måte å uttrykke gruppetilhørighet på og viser hvordan ungdommer på kristne festivaler bevisst anvender klær, stil og symboler i sin selvpresentasjon: «Klær og stil er med på å legge føringer for hva slags rolle man inntar, og ved å være bevisst dette, kan deltakerne også til en viss grad «velge» sin rolle» (Trysnes, 2012, s. 132).

Religiøst mangfold kan bidra til å åpne for mangetydige fortolkninger av de estetiske symbolene. Den franske sosiologen Danièle Hervieu-Léger peker på hvordan man kan hente symboler fra én religiøs kontekst og fylle dem med mening fra en annen (Hervieu-Léger, 2006, s. 59). Et eksempel på dette er hvordan det innenfor alternative religiøse miljøer anvendes bilder hvor Jesus fremstilles som en engel. Religiøse symboler har også en estetisk betydning. I prosjektet *Religion som estetiserende praksis* undersøkte flere forskere estetikkens betydning i religiøst liv (Repstad & Trysnes, 2013). Et funn i dette prosjektet var blant annet at det foregår en «symbolsk mobilitet» på tvers av religiøse skiller ved at: «De ulike bevegelsene henter narrativer, symboler og ressurser fra andre religiøse kontekster enn deres egen» (Larsen & Trysnes, 2013, s. 275).

Norge har en kristen kulturtradisjon som kan påvirke toleransen overfor ulike religiøse symboler. Siden Europa har en kristen kulturtradisjon kan det finnes gode grunner til å tro at det er mindre skepsis knyttet til kjente kristne symboler (Løvland & Repstad, 2015, s. 158). En studie gjort av elever i videregående skoler i Oslo-området peker på at: «Oslo-ungdommen har i tillegg mye kontakt med personer som har et annet livssyn enn deres eget. Denne typen kontakt bidrar ifølge analysen til å underbygge en aksepterende holdning til en form for offentlighetsreligion» (Botvar, 2015, s. 91).

Symbolske grenser og selvpresentasjon

Symbolbruk kan være en måte å presentere seg selv på. Den amerikanske sosiologen Erving Goffman har skrevet mye om hvordan mennesker i møte med andre spiller ulike roller, vurderer hverandre og forsøker å presentere seg selv fra sin beste side. Goffman sammenlikner sosiale situasjoner med et teater. Her finnes ulike symboler, dramaturgi, roller og aktører. Når vi deltar i sosiale handlinger deltar vi i kraft av den spesielle status de ulike rollene gir oss (Goffman, 1959). I denne sammenheng er også Goffmans *ritual*-begrep av interesse. Hos Goffman henger ritualbegrepet sammen med

selvpresentasjonen: "Ritual is a perfunctory, conventionalized act through which an individual portrays his respect and regard of some object of ultimate value or to its stand-in" (Goffman, 1971, s. 62). Goffman bruker ritualbegrepet noe videre enn i dagligtalen. Det handler om sosiale samhandlingsmønstre, og han er særlig opptatt av hvordan slike sosiale mønstre preger hverdagslige handlinger. Dette beskrives som et "ritually organized system" (Goffman, 1967, s. 45). Ritualene er med på lette samhandlingen ved at de innlærte kroppslige mønstrene nærmest utføres automatisk. Disse kroppsliggjorte samhandlingsmønstrene omhandler også bruk av religiøse og verdiorienterte symboler som en del av selvpresentasjonen. Bruk av symboler kan også skape felles følelser og styrke samholdet mellom dem som anvender de samme symbolene. Goffman beskriver også hvordan sosial interaksjon defineres av ulike rammer eller fortolkningsskjemaer (Goffman, 1974). Sosiale rammer har som funksjon både å skape mening i en situasjon samtidig som de også opptrer som grenser og gjør at aktørene kan bedømme hverandres handlinger. Symboler kan bidra til å skape mening i en situasjon, og også opptre som grense mellom dem som er innenfor og utenfor.

Goffmans rammebegrep kan sees i sammenheng med det den franske sosiologien Michèle Lamonts beskriver som symbolske grenser. Lamont definerer symbolske grenser som en begrepsmessig distinksjon som den sosiale aktøren gjør for å kategorisere objekter, praksiser, mennesker, og til og med tid og rom (Lamont, 1992, s. 9). Kategoriseringen er et redskap for å forhandle rundt og komme til enighet om definisjoner av virkeligheten. Det foregår konstante forhandlinger knyttet til grensedanningene, hvilket gjør kategoriene til dynamiske størrelser. Analyser av symbolske grenser kan hjelpe å forstå hvorfor det dannes ulike grupper og hvorfor det også kan forekomme sterke følelser av gruppeidentitet og fellesskap (Lamont & Molnár, 2002). Lamont og Molnár skiller også symbolske grenser fra sosiale grenser. Sosiale grenser kan defineres som objektive former for sosiale forskjeller (Lamont & Molnár, 2002, s. 168). Dette manifesteres gjennom ulik fordeling og tilgang til ressurser og sosiale muligheter, både materielle og ikke-materielle. At menn tjener mer enn kvinner i mange yrker kan være et eksempel på en sosial grense mellom kjønn. De symbolske grensene kan derimot sees på som noe bakenforliggende. De kan være med på å skape, vedlikeholde, kjempe mot eller oppløse de sosiale grensene (Lamont & Molnár, 2002, s. 168).

Et eksempel på forskjellen mellom symbolske og sosiale grenser kan vi finne i Sverige, der politiet har hatt tillatelse siden 2006 til å kunne bruke «[...] hijab, turban eller kippa sammen med uniformen» (NOU, 2013, s. 152). Likevel var det ikke noe politi i Sverige som brukte et religiøst hodeplagg da NOUen *Det livsynsåpne samfunnet* ble skrevet. Dette kan fortolkes i retning av at selv om de sosiale grensene tillater bruk av religiøse hodeplagg i politiet, kan underliggende symbolske grenser forhindre at religiøse hodeplagg faktisk blir brukt.

Den norske religionssociologen Inger Furseth (2014) finner i sin studie av muslimske kvinners bruk av hijab at kvinnene først og fremst anvender hijab som et symbol på religiøs tilhørighet. På bakgrunn av dette kritiserer Furseth teorien til Lamont, og mener de symbolske grensene også bør inkludere religiøse grenser i tillegg til sosioøkonomiske, kulturelle og moralske grenser. Furseth peker også på at den religiøse

dimensjonen i høy grad var tilstede ved informantenes forståelse av grensedragninger knyttet til bruk av hijab. «Religiøse grenser kan være viktige i seg selv og ha påvirkning på forståelsen av andre grenser» (Furseth, 2014, s. 23). Hva som er moralske og religiøse grenser kan være vanskelig å skille fra hverandre da disse ofte er vevd inn i hverandre. I møte med religiøs tro og praksis kan forskerens metodologiske inngang ofte føre til en reduksjonistisk tilnærming og Furseth peker på at: «Det er viktig å analysere en slik praksis ut fra en forståelse der religion tas alvorlig og ikke kun reduseres til uttrykk for sosial posisjonering» (Furseth, 2014, s. 8). Religiøse grenser kan ses på som en fjerde form for grenser.

Hvem som bærer et symbol og symbolets størrelse kan også være av betydning. Lene Aarøes studie av holdninger til kristne og muslimske symboler i det offentlige rom er relevant å trekke inn her. Aarøe peker blant annet på at toleransen overfor dommere som bar hijab var mindre enn for dommere som bar halvmånesmykke i rettssalen (Aarøe, 2012). Det kan se ut til at toleransen ovenfor religiøse symboler avhenger av hvor høylytt manifestasjonen av symbolene er. Samtidig er hijab et plagg som bare brukes av kvinner, noe som har ført til mye debatt om hvorvidt bruken av dette plagget er kvinneundertrykkende (Abu-Lughod, 2002). Det er imidlertid ikke slik at alle religiøse klesdrakter har tiltrukket seg samme oppmerksomhet. I europeisk sammenheng har debatten hovedsakelig dreid seg om muslimske kvinners hodeplagg (McClellan, 2011). På bakgrunn av dette forventes det å finne en større aksept ovenfor mindre synlige symboler, enn religiøse plagg.

Den britiske religionssosiologen Grace Davie (2007) har utviklet begrepet *vicarious religion*. Begrepet koples til en idé om at et aktivt mindretall utfører religiøse praksiser på vegne av og med støtte av et mer passivt flertall. I europeisk sammenheng knyttes dette til en kristen kulturarv. Kristendommens tidligere betydningsfulle posisjon har ført til at europeere har et religiøst minne om tidligere sterke kirker og betrakter kristendommen som et gode, med mindre den er for påtrengende. Kirker har også viktig rolle ved nasjonale feiring, høytider, tragedier og sorg. Det forventes derfor at ungdommene i denne undersøkelsen vil vise mindre skepsis og større aksept overfor symboler knyttet til den kristne tradisjonen.

Det er også god grunn til å anta at dersom respondentene har venner som bruker symbolet/plagget selv vil de vise større toleranse for symbolet. Studier fra Danmark har konkludert med at: «Personlig kontakt i nabolaget med etniske minoritetsmedlemmer svækker majoritetsmedlemmers negative stereotype opfattelser af etniske minoritetsmedlemmer.» (Rafiqi & Thomsen, 2014, s. 432).

Religionsundersøkelsen fra 2008 skiller mellom skolebarn og læreres rett til å bære klær med «religiøst signal» (Botvar, 2010, s. 97-98). Undersøkelsen viser at det er større skepsis knyttet til lærers bruk av religiøse plagg enn elevenes. I påstanden om at man skal respektere alle religioner sier 53,4% seg enige, mens 20,9% er sterkt enige. Et klart flertall er med andre ord positive til å respektere alle religioner, men er lang mer skeptiske til å bære plagg som «religiøst signal» i yrkessammenheng. Størst er skepsisen mot religiøse plagg i forsvaret, til tross for at det har vært tillatt der siden 1992 (Schmidt, 2015, s. 127).

Redegjørelse for undersøkelsens design

Studien er gjennomført ved fem ulike skoler i Sør-Norge og i fem klasser på 9. og 10. trinn. Alderssegmentet som er valgt tilbyr både et godt sammenligningsgrunnlag og et blikk inn mot fremtidens aktører for grensedragelser. Skolene vil videre bli omtalt med ulike fiktive navn. Andektlia og Evangelia er private kristne skoler. Evangelia har flere elever med annen kulturell og religiøs bakgrunn, mens Andektlia fremstår som en mer homogen kristen skole. Bygdedalen er en offentlig skole på et tettsted. Den fremstår som en «flerkulturell» skole med mange elever med innvandrerbakgrunn og ulik religiøs tilhørighet. Kompakt fremstår som en relativt «homogen» offentlig skole i ei større bygd med få elever med innvandrerbakgrunn. Dannethøyden er en offentlig byskole preget av et nærliggende stort middelklassemiljø. Utvalget av skoler er valgt strategisk med henblikk på sammenlikning. Vi har også en forventning om at skolene ut fra sin verdiforankring kan fremstå som relativt ulike i sine symbolske grensedragninger (Lamont & Molnár, 2002). Det vil være interessant å se om elever ved kristne privatskoler skiller seg ut fra de offentlige skolene med henblikk på aksept for kristne symboler. Det er også interessant å se om skoler med høy andel av elever med innvandrerbakgrunn vil skille seg ut med større aksept for symboler knyttet til andre religioner enn kristendommen.

Undersøkelsen er gjennomført som en pilotstudie ved skoler i Agderfylkene og tallene er basert på 108 respondentbesvarelser. På grunn av få respondenter kan vi ikke trekke generaliserende slutninger, men undersøkelsen kan likevel si noe om ulike grensedragninger og holdninger til religiøse symboler blant ungdommer på noen ulike skoler i Agder. Vi har valgt å utforme undersøkelsen etter et kvantitativ-visuelt design. Dette innebærer at elevene skal ta stilling til fem spørsmål knyttet til ulike bilder av religiøse symboler. Det finnes eksempler på tidligere forskning fra kvalitative intervju der forskeren har vist fem papirkopier av ulike norske malerier der informantene har kunnet uttale hva de tenker om de forskjellige bildene, men i kvantitative undersøkelser er spørsmål i form av tekst den vanlige formen (Jonvik, 2015, s. 326).

Elevene fikk utdelt fem ark med de samme tolv bildene av ulike religiøse og verdiorienterte symboler/plagg med ubegrenset avkrysning per symbol/plagg på hvert spørsmål. Det første spørsmålet omhandlet hvorvidt man kunne bruke symbolet/plagget selv. Dette spørsmålet ble bevisst valgt for at det ikke skulle være for påtrengende for informantene. I tillegg er dette et spørsmål som også favner dem som kunne tenke seg å bruke symbolet, men som av ulike årsaker ikke gjør det. Vi kunne selvsagt ha valgt å spørre om de bruker symbolet selv, men var i denne sammenheng mer interessert i en generell holdning til symbolbruk. Det andre spørsmålet omhandlet om venner bruker symbolet/plagget og ble valgt utfra ulike teorier om at «like barn leker best» (Aarøe, 2012). Spørsmål tre omhandlet om lærere burde få lov til å bruke symbolene. I spørsmål fire spurte vi om medelever burde få bruke symbolene. Dette ble valgt for å kunne sammenlignes med kategoriene fra tidligere religionsundersøkelse (NSD, 2009a, 2009b). Til slutt bad vi elevene krysse av på symboler de mente burde forbys

Symbolutvalg

Bildene av plagg og symboler var som følger:

1. *Hijab* ble valgt på bakgrunn av plaggets tilknytning til Islam og at det har vært gjenstand for store debatter. Av de religiøse plaggene er det blant de mest omtalte (Furseth, 2015, s. 57).

2. *KRIK-genser* er en del av utvalget fordi det symboliserer en tilknytning til en kristen organisasjon (Kristen Idrettskontakt). Plagget er mye brukt i noen kristne miljøer, og har stor utbredelse og forekommer også sporadisk i mediebildet (Rønnevig Andersen, 2018).

3. *Kors-kjede*. Korset er kristendommens mest sentrale symbol, men kan også knyttes til Norge som nasjon og det er en del av Norges nasjonale flagg.

4. *Reduksjonistisk t-skjorte* med inskripsjonen «For dum til å forstå vitenskap? Prøv religion!» ble valgt for å fange opp også anti-religiøse uttrykk. Flere unge viser seg å være ikke-religiøse. Selv blant medlemmer i Den norske kirke finnes det en betydelig gruppe som ikke anser seg selv som religiøs. «Blant medlemmer under 30 år oppgir cirka 37 prosent at de ikke har en religiøs tro» (Rafoss, 2017, s. 25).

5. *T-skjorte med svastika eller hakekors* symboliserer i utgangspunktet en hinduistisk «svastika» som har blitt gitt ny historisk betydning gjennom andre verdenskrig. Fargene ble vektlagt for å forsterke den historiske betydningen som knytter symbolet til nazismen.

6. *Genser med opp-ned-kors* er valgt på grunn av at det kjennetegnes som et satanistisk kors. Korset har også en kopling til kristendommen, da som «Peterskorset», hvor apostelen Peter etter tradisjonen bad om å bli korsfestet opp ned. Vi antar at de fleste vil kople dette symbolet til satanisme.

7. *Smykke med davidsstjernen* ble valgt for å sammenligne med kors-kjede. Symbolikken i davidsstjernen knyttes til det jødiske folket som også har historisk betydning. Symbolet kan knyttes til staten Israel, da den har vært en del av nasjonalflagget siden 1948. Å bære en davidsstjerne kan være et uttrykk for jødisk identitet (Groth, 2017).

8. *LGBHT-genser* inneholder en sympati med LGBHT-bevegelsen. I debatten om homoflagget våren 2017 ble et av temaet i den offentlige debatten knyttet til hvorvidt det var en støtte til homofile eller til organisasjonen FRI Sør sin bredere visjon (formålsparagraf) som også blant annet omhandler ulike seksualitets og kjønnsuttrykk: «[...] et samfunn der alle åpent kan leve ut sin [...] seksualitet og sine kjønnsuttrykk» (FRI, 2018). Uavhengig av definisjon bærer symbolet/plagget et sterkt politisk uttrykk som også kan virke krenkende ovenfor mer tradisjonelle/konservative religiøse grupper.

9. *Buddha-smykke* er på samme måte som korset og davidsstjernen et religiøst symbol som er lite. Buddha-symboler finnes i norske butikker og hjem. Buddhistisk tankegang synes å være populært i Norge i dag. Flere lærere i KRLE viser til at buddhisme ofte blir fremstilt som den "snille religionen" (Repstad & Tallaksen, 2014).

10. *Bahai-smykke* ble valgt fordi det kan oppleves ukjent. At det ble presentert i sammenheng med andre verdiladde symboler/plagg kan ha økt skepsisen til symbolet. I tillegg er det et smykke som er lite. Symbolet kan forveksles med andre østlige religioner, eller virke «nøytralt». Flere lærere spurte om hva det betydde.

11. *Turban* er både et religiøst og politisk plagg. Politisk fordi det ble brukt i kampen mot kastesystemet da det «opprinnelig bare ble brukt av høykastemedlemmer» (NOU, 2013, s. 148). Og religiøst fordi det er sterkt assosiert med sikhismen. Turban blir også brukt av ulike grupper og for ulike formål, både av kvinner og menn (NOU, 2013, s. 148).

12. *Kippa* ble valgt fordi det er et hodeplagg brukt av jødiske menn «...for å vise sin bevissthet om Guds eksistens» (NOU, 2013, s. 148). Det er ulike praksiser knyttet til bruk av kippa. Mange jøder bruker plagget kun i forbindelse med bønn, mens andre bruker det hele tiden som kan gjøre at plagget virker eksotisk (NOU, 2013, s. 148).

Gjennomføring og begrensninger

Undersøkelsene ble gjennomført i vanlige skoletimer. Vi var tilstede ved samtlige gjennomføringer ved de ulike skolene. Ved selve gjennomføringen av undersøkelsen ble de ulike symbolene kort forklart og det ble i forkant gitt mulighet for oppklarende spørsmål knyttet til betydningen av symbolene/plaggenes. Vår tilstedeværelse kan ha gjort

at elever har følt seg presset til å svar eller ikke svart ærlig. Det ble presisert at undersøkelsen var frivillig og anonym og at vi ikke var interessert i noen bestemte svar. Det at vi var til stede og kunne oppklare eventuelle misforståelse kan også ses på som en styrke med tanke på validiteten til undersøkelsen. To elever valgte å ikke gjennomføre undersøkelsen.

Undersøkelsen har sine begrensinger. Undersøkelsen er kort, og elevene presenteres for mange og til dels også ukjente symboler. Vi får ikke vite mer om hvordan respondenten tolker symbolet utover avkrysningen. Bildene er også noe ulike. Når det gjelder turban og kippa viser bildene voksne som bruker disse, mens symbolene hijab og KRIK-genser viser ungdommer. Dette kan ha preget elevenes svar, ved at de eksempelvis lettere identifiserer seg med mennesker på egen alder. Når det gjelder turban og kippa har vi valgt voksne mennesker som symbolbærere fordi dette er mest vanlig i norsk sammenheng, mens hijab er mer vanlig blant ungdommer. Når det gjelder elevenes svar ser bildeutvalgets alderssammensetning ikke ut til å ha påvirket svarene. Hijab fremstår som det hodeplagget elevene er mest kritiske og ønsker forbud mot.

Noen av besvarelsene kan være problematiske i og med at respondentene ikke har kjent til symbolet/plaggets betydning og har unnlatt å spørre om hjelp. Ved en anledning skriver en respondent i margin ved siden av opp-ned-korset: «Vet ikke hva det betyr». Flere respondenter valgte å krysse av for at de kunne ha brukt kors, KRIK-genser og t-skjorte med opp-ned-kors. Dette kan tyde på at noen av symbolene/plaggene er ukjente for respondentene eller at respondentene er usikker hva symbolet/plagget knyttes til. En annen forklaring kan være at individualistiske strømninger med fokus på egne valg også inkluderer egne valg av religionsformer. Et kjennetegn ved individualistiske trosforestillinger er fokus på det funksjonalistiske ved det åndelige at det virker for meg (Botvar & Trysnes, 2017, s. 150). Disse svarene kan også være et uttrykk for åpenhet for et mangfold av religiøse symboler. Norge kan karakteriseres som en individualisert samfunnskontekst der over halvparten mener det finnes «grunnleggende sannheter i flere religioner» (Repstad & Trysnes, 2013, s. 303).

Respondentene som krysset av på T-skjorte med hakekors som et plagg de kunne tenke seg og bruke selv synes delvis å være et uttrykk for at noen elever har forsøkt å tøffe seg. Likevel finnes det elever som assosierer seg med nazismen, og vi utelukker selvsagt ikke at elever også har svart ærlig her. I etterkant av undersøkelsen observerte vi imidlertid latter, hvisking og småprat om hvorvidt de krysset av på «nazi-plagget». I en av de studerte klassene var det tydelig av en elev assosierte seg med høyreekstremisme. Denne eleven fortalte i etterkant at han deltok i høyreekstreme fora på sosiale medier. Dette har tydelig preget flere av elevene i denne klassens svar på undersøkelsen, noe vi kommer tilbake til i drøftingen.

Holdninger til religiøse symboler

I denne delen av artikkelen vil elevenes holdninger til symbolene gjennomgås. Vi vil starte med symboler knyttet til den kristne tradisjon. Videre vil vi se på symbolets størrelse, sammenheng mellom venners bruk og egen bruk.

Slik vi ser i Tabell 1 er aksepten for religiøse symboler/plagg knyttet til den kristne religionen stor. Tabellen viser en tydelig «kristen» grensedragningslinje på tre av skolene. På skolene Andektlia, Evangelia og Dannethøyden vil det å bruke kristne religiøse symboler/plagg møte stor grad av aksept, og her skiller de seg fra de to øvrige skolene. Tallene er så høye at det kan spørres om bruk av kristne symboler er det normale og representerer en form for «identitetsmarkør» ved skolene.

TABELL 1 DE KRISTNE SYMBOLENE/PLAGGENE

Bruker symbolet/plagget selv og har venner som bruker symbolet/plagget

N = 108

		<i>Andektlia</i> (21)	<i>Bygdedalen</i> (25)	<i>Compact</i> (14)	<i>Dannethøyde</i> <i>n</i> (23)	<i>Evangeli</i> <i>a</i> (25)	<i>Gjennomsnit</i> <i>t</i> (83)
Kunne brukt plagget selv	Korskjede	86 % (18)	76,0 % (19)	57 % (8)	83% (19)	84 % (21)	79% (85)
	KRIK-genser	86 % (18)	44,0 % (11)	36 % (5)	61 % (14)	72 % (18)	61 % (66)
Har venner som bruker plagget	Korskjede	86 % (18)	80 % (20)	71% (10)	91 % (21)	88 % (22)	84 % (91)
	KRIK-genser	95 % (20)	40 % (11)	57 % (8)	87 % (20)	92 % (23)	75% (81)
Gjennomsnitt pr. skole		88 %	60%	55 %	80 %	84 %	75%

Ved å stille spørsmålet «kunne brukt plagget selv» kan man det si noe om hvorvidt aktørene assosierer seg selv med symbolet/plagget. På den ene siden kan det tenkes at plaggene er en identitetsmarkør i *selvpresentasjonen*, men det kan også innvendes at eksempelvis kors også er å finne igjen i populærkulturen uten nødvendigvis å bli tillagt religiøs mening (Trysnes, 2012).

Den brede toleransen for kristne symboler kan sees i sammenheng med Lene Aarøes (2012) funn som viste at respondentene var mer skeptiske til halvmånesmykker enn korssmykker. Aarøe forklarer dette med at Danmark har en kristen in-gruppe. Bakgrunnen for denne påstanden begrunner hun i Danmarks høye kirkelige medlemskapstall. Det er nærliggende å sammenlikne Danmark og Norge her. I begge land ligger medlemstallene på over 70%. Det er imidlertid ikke nødvendigvis en sammenheng mellom det høye medlemstallet og regelmessige kirkegjengere. Religionsundersøkelsen fra 2008 viser at det i Norge bare er 3,5% som deltar på gudstjeneste «nesten hver uke» eller «hver uke» (Botvar, 2015, s. 17). Grace Davies (2007) begrep om *vicarious religion* kan gi et en mulig forklaring på diskrepansen

mellom de relativt høye medlemstallene i den norske kirke, og et aktivt mindretall. Det aktive mindretallet får en form for indirekte støtte og aksept for sin religionsutøvelse fra et passivt flertall. Dette kan være en del av forklaringen på den store aksepten for kristne symboler i elevenes besvarelser.

Ut fra Lamonts (1992) teori om symbolske grenser er det interessant å se på forskjellene mellom skolene. Undersøkelsen går ikke inn i hvordan skolens sosiale grenser praktiseres. For eksempel hvilke sanksjoner som kan iverksettes ved bruk av uønskede symboler eller om lærere anvender religiøse symboler. Det som imidlertid er tydelig er hvordan elevene ved de kristne privatskolene fremstår som totalt aksepterende overfor kristne symboler.

TABELL 2 DE KRISTNE SYMBOLENE/PLAGGENE

Synes lærer og medelever bør få bruke symbolet/plagget

N = 108

		<i>Andektlia</i> (21)	<i>Bygdedalen</i> (25)	<i>Compact</i> (14)	<i>Dannethøyden</i> (23)	<i>Evangelia</i> (25)	<i>Gjennomsnitt</i> (108)
Lærer	Kors- kjede	91 % (19)	88% (22)	79 % (11)	83 % (19)	88 % (22)	86 % (93)
	KRIK- genser	95% (20)	60 % (15)	57 % (8)	61 % (14)	72 % (18)	69 % (75)
Medelev	Kors- kjede	95% (20)	92 % (23)	79 % (11)	96 % (22)	84 % (21)	90% (97)
	KRIK- genser	100 % (21)	64% (16)	71% (10)	87% (20)	84,% (21)	82 % (88)

Hvordan forholder elevene seg til lærer og medelevers bruk av kristne symboler/plagg? En studie av elevers meninger om samfunnsfaget i den videregående skole konkluderer med at elevene ikke ønsker at læreren skal påvirke dem, og mener de ikke blir påvirket gjennom faget. Læreren har likevel stor innflytelse i kraft av å kunne påvirke sine elevers interessefelter ved å kunne velge fordypningstema (Repstad & Repstad, 2010). Holdningen til lærers bruk av kristne symboler/plagg, slik Tabell 2 viser, er gjennomgående positiv på skolene Andektlia, Evangelia og Dannethøyden. Også på skolene Bygdedalen og Kompakt er klart flertallet av elevene positive til bruk av kristne religiøse symboler/plagg. Andektlia skiller seg ut der kun én elev viser skepsis til lærers bruk av KRIK-genser (se tabell 2).

Ulike symbolbærere

Det er forskjell på lærer og elev. Som lærer representerer man det offentlige på en annen måte enn man gjør som elev. Dette er noe av bakgrunnen for NSDs spørreundersøkelse (NSD, 2009b) der følgende spørsmål ble stilt: «Synes du følgende

grupper, på skolen eller i forbindelse med deres arbeid, bør ha rett til å kle seg på en måte som signaliserer deres religiøse ståsted gjennom for eksempel å benytte seg av skaut, turban eller synlige kors?» (NSD, 2009b). I vår undersøkelse hadde vi bilder av både hijab, turban og kors, hvilket gjør dette sammenliknbart med tall fra NSD. NSDs tall fra Vest-Agder viser at 41,5 % var positive til at lærer benyttet seg av disse tre, mens 46,8 % mente elevene kunne bruke tilsvarende plagg. Tallene som her er fra Agder viser er høyere «toleranse» enn fra resten av landet (NSD, 2009a, 2009b).

I vår undersøkelse, gjort ti år senere, var 63% positive til at lærer bruker disse plaggene, mens 73% var positive til at medelever kunne bruke dette. Det er viktig å poengtere at undersøkelsen fra Vest-Agder er gjennomført av personer over 18 år, mens undersøkelsen vår ble besvart av elever på ungdomstrinnet, at spørsmålsformuleringen var ulik, og at vår undersøkelse benyttet seg av bilder som kan ha bidratt til mer positiv besvarelse. Løvland og Repstad peker også på at flere var positive til muslimske symboler når de ble intervjuet mens de så på konkrete symboler, enn når de ble intervjuet om dette i en mer abstrakt situasjon (Løvland & Repstad, 2015). Det er interessant å se at aksepten for læreres bruk av korset som symbol også omfatter elever som selv ikke kunne tenke seg å gå med kors. Elevene på de kristne privatskolene er gjennomgående mer positive til læreres bruk av kristne symboler. Dette gjelder også bruk av et svært synlig symbol som KRIK-genser. Her skiller de seg noe fra de øvrige skolene. Svarene på hvorfor elevene er mer «tolerante» ovenfor verdiladde symboler/plagg enn i undersøkelsen fra 2008 kan være mange. Økt globalisering og kontakt mellom kulturer, respondentenes alder, samfunnstrender kan være noen forklaringer. I tillegg trekker de kristne privatskolenes aksept for kristne symboler gjennomsnittet opp.

Synlige symboler/plagg

Ulike plagg har ulik grad av synlig manifestasjon. «Hijab er på mange måter et «hypersynlig» symbol» (Furseth, 2014, s. 24). Hijab er mindre tolerert enn et halvmånesmykke. Toleransen kan avhenge av hvor høylytt manifestasjonen er (Aarøe, 2012). I Tabell 3 ser vi hvordan toleransen for små symboler/plagg representert ved *smykker* kan betegnes som relativt høy. Toleransen ovenfor smykker med David-stjerne, Buddha-figur og Bahai-logo fordeler seg forholdsvis jevnt der to av tre er tolerante ovenfor bruk av dette. Om lag halvparten synes også å mene at det er uproblematisk om en lærer ville kledd seg i med et slikt smykke. Korssmykket skiller seg ut ved å synes mer akseptert enn de øvrige smykkene. Disse tallene kan også fortolkes som et uttrykk for *vicarious religion* som henspiller på den kristne kulturarven til majoritetskulturen (Davie, 2007).

LIKE BARN LEKER BEST? UNGDOMSSKOLEELEVERS HOLDNINGER TIL RELIGIØSE OG VERDIORIENTERTE SYMBOLER

Irene Trysnes & Asbjørn Smeland

TABELL 3 SMYKKER

Symboler/plagg lærer og elever bør få bruke og symboler/plagg som bør forbys

N=108

		<i>Andektlia (21)</i>	<i>Bygdedalen (25)</i>	<i>Compact (14)</i>	<i>Dannethøyden (23)</i>	<i>Evangelia (25)</i>	<i>Gjennomsnitt (108)</i>
Kors	Lærer	91 % (19)	88 % (22)	79% (11)	83 % (19)	88 % (22)	86 % (93)
	Medelev	95 % (20)	92 % (23)	79 % (11)	96 % (22)	84 % (21)	90 % (97)
	Forbud	0 % (0)	0 % (0)	0 % (0)	4 % (1)	0,0 % (0)	1 % (1)
David- stjerne	Lærer	19 % (4)	68% (17)	50 % (7)	74 % (17)	64 % (16)	57 % (61)
	Medelev	57 % (12)	64 % (16)	57 % (8)	87 % (20)	64 % (16)	67 % (72)
	Forbud	5 % (1)	4 % (1)	21 % (3)	4 % (1)	8 % (2)	7 % (8)
Buddha- smykke	Lærer	19 % (4)	56 % (14)	57 % (8)	74 % (17)	44 % (11)	50 % (54)
	Medelev	48 % (10)	52 % (13)	50 % (7)	87 % (20)	52 % (13)	58 % (63)
	Forbud	10 % (2)	0 % (0)	21 % (3)	0 % (0)	24 % (6)	10 % (11)
Bahai- smykke	Lærer	24 % (5)	56 % (14)	50 % (7)	70 % (16)	40 % (10)	48 % (52)
	Medelev	48 % (10)	52 % (13)	50 % (7)	87 % (20)	52 % (13)	58 % (63)
	Forbud	10 % (2)	0 % (0)	21 % (3)	0 % (0)	20 % (5)	9 % (10)

Når det gjelder andre symboler enn de kristne viser samtlige tall at elevene er mer skeptiske til læreres bruk av slike symboler. Dette kan tyde på at de symbolske grensene er snevrere for lærere enn for elever (Lamont, 1992). Når det gjelder mer synlige symboler/plagg finner vi ikke i en tydelige støtte til Aarøes (2012) konklusjon om at det

er knyttet mer skepsis til bruk av mer synlige symboler/plagg. Vi ser at det er liten forskjell i toleransen mellom smykkene i Tabell 3 og hodeplaggene i Tabell 4. Det plagget som kan synes å skille seg ut er hijaben som det kan tyde på at elevene har et mer polarisert meningsforhold til. Vi ser på den ene siden at det kan se ut som flere ønsker et forbud mot bruk av hijab enn eksempelvis kippa. På den andre siden kan det se ut som at toleransen knyttet til medelevers bruk er høyere enn alle smykkene og kan hevdes å skille seg ut fra både bruk av turban og kippa. Respondentens begrunnelser har vi ikke kjennskap til. Tidligere forskning peker på ulike årsaker til dette. En av grunnene til ønsket om å forby hijab kan være kjønnsperspektivet, at plagget oppleves kvinneundertrykkende (Furseth, 2014, s. 5). Videre kan ønsket om forbud både forstås i lys av *vicarious religion* og som en majoritetskulturell symbolsk grense hvor plagg som oppleves som fremmede eller påtrengende sanksjoneres (Davie 2007, Lamont & Molnár, 2002).

TABELL 4 HODEPLAGG

Symboler/plagg lærer og elever bør få bruke og symboler/plagg som bør forbys

N = 108

		<i>Andektlia</i> (21)	<i>Bygdedalen</i> (25)	<i>Compact</i> (14)	<i>Dannethøyden</i> (23)	<i>Evangelia</i> (25)	Gjennomsnitt (108)
Hijab	Lærer	43 % (9)	52 % (13)	43 % (6)	70 % (16)	64 % (16)	56 % (60)
	Medelev	62 % (13)	72 % (18)	50 % (7)	91 % (21)	72 % (18)	71% (77)
	Forbud	29 % (6)	16 % (4)	43 % (6)	4 % (1)	36 % (9)	24% (26)
Turban	Lærer	24% (5)	52 % (13)	64 % (9)	65 % (15)	48 % (12)	50% (54)
	Medelev	48 % (10)	48% (12)	57% (8)	78 % (18)	64 % (16)	59% (64)
	Forbud	14 % (3)	12 % (3)	36 % (5)	4 % (1)	24 % (6)	17 % (18)
Kippa	Lærer	19 % (4)	44 % (11)	50 % (7)	70 % (16)	48 % (12)	46 % (50)
	Medelev	57 % (12)	44 % (11)	50 % (7)	91% (21)	56 % (14)	60% (65)
	Forbud	5 % (1)	4% (1)	36 % (5)	4% (1)	16 % (4)	11 % (12)

I Norge kan religiøse symboler/plagg forbys dersom det foreligger et saklig formål eller at forbudet er av praktisk nødvendighet. Det kan handle om kommunikasjon eller identifikasjon som det å se ansiktet (NOU, 2013, s. 149). Dersom eksempelvis turban ansees å være et «plagg», som man kan ta av og på, vil veien til et forbud synes kortere (Vramo, 2017, s. 93-94). Her har debatten i ulike land har utspilt seg forskjellig. I Canada ble det i 1990 tillat for sikker å benytte turban og fritt voksende skjegg som offentlig ansatt i politiet. Dette ble begrunnet med et mål om å gjenspeile landets pluralisme også i det offentlige rom. Pluralismebegrunnelsen har også blitt anvendt som argument i den norske debatten, og et flertall det norske i tros- og livssynsutvalget foreslo at politiets uniformer skulle tilpasses religiøse plagg og symboler (NOU, 2013, s. 158).

I tabell 4 ser vi at det er forskjeller mellom skolene når det kommer til syn på religiøse hodeplagg. Compact skole skiller seg ut som den minst tolerante her. Her er det likevel snakk om svært få respondenter, og tallene må tolkes med forsiktighet. I Tabell 4 ser vi at toleransen ovenfor de ulike hodeplaggene synes relativt jevn. Det er vanskelig å finne tegn på at størrelsen på symbolet/plagget har betydning for elevens toleranse. Det går også en tydelig grense ved læreres bruk av religiøse symboler/plagg. Dette gjelder imidlertid ikke for de kristne symbolene. Det kan også stilles spørsmål ved om funnene i Tabell 5 kan handle om skepsis til synlige plagg. To av plaggene omhandler politisk ideologi og seksuell orientering. Et klart flertall ønsker et forbud mot T-skjorte med hakekors, og om lag halvparten ønsker ikke at lærere skal undervise i LGBHT-genseren, og her fremstår de kristne privatskolene som de mest kritiske. Dette står i tydelig kontrast til disse skolenes aksept for læreres bruk av KRIK-genser.

TABELL 5 RELIGIØSE OG LIVSSYNSRETTEDE PLAGG

Lærere og medelever bør kunne bruke symbolet/plagget

N = 108

		<i>Andeklia</i> (21)	<i>Bygdedalen</i> (25)	<i>Compact</i> (14)	<i>Dannethøyden</i> (23)	<i>Evangelia</i> (25)	Gjennomsnitt (108)
Lærer	Nazi-plagg	5 % (1)	8% (2)	43% (6)	17 % (4)	16% (4)	16 % (17)
	KRIK-genser	95 % (20)	60% (15)	57 % (8)	61 % (14)	72 % (18)	69% (75)
	LGBHT-genser	24% (5)	56 % (14)	50% (7)	57% (13)	36 % (9)	44% (48)
Medelev	Nazi-plagg	5 % (1)	8 % (2)	50 % (7)	26 % (6)	20 % (5)	19 % (21)
	KRIK-genser	100 % (21)	64% (16)	71% (10)	87 % (20)	84 % (21)	82 % (88)
	LGBHT-genser	52 % (11)	60 % (15)	57 % (8)	78 % (18)	48 % (12)	59 % (64)
Forbud	Nazi-plagg	76 % (16)	92 % (23)	57 % (8)	96 % (22)	96 % (24)	86 % (93)
	KRIK-genser	0 % (0)	4 % (1)	14 % (2)	0,0 % (20)	0 % (0)	3 % (3)
	LGBHT-genser	5 % (1)	4 % (1)	3% (3)	4 % (1)	48% (12)	17 % (18)

Like barn leker best?

Mennesker søker ofte etter fellesskap med likesinnede. Bruk av felles religiøse symboler/plagg kan forsterke følelsen av å være innenfor et fellesskap (Wiltgren, 2014, s. 30). Vi skal videre se på om «like barn leker best». Er det slik at elevene har flere venner som bruker symboler som de kunne brukt selv? Dersom man selv er positiv til bruk av et eller flere symbol vil man trolig også ha venner som bruker dette. Dette kan ses i sammenheng med Rafiqi og Thomsen (2014) funn om at økt kontakt med innvandrere øker toleransen overfor ulike kulturelle og religiøse uttrykk.

Vi har valgt å gjøre en korrelasjonsanalyse for å se på sammenhengen mellom egen symbolbruk og venners symbolbruk. Det er her vi ser de tydeligste sammenhengene i materialet.

TABELL 6

(*N=108*) Pearson Correlation (2 -tailed)

	Hijab	KRIK-genser	Kors-kjede
Hijab selv	1	-0,145	-.257**
KRIK-genser selv	-0,145	1	.513**
Kors-kjede selv	-.257**	.513**	1
Venner Hijab	.357**	-0,013	-0,036
Venner KRIK-genser	-0,113	.461**	.274**
Venner Kors-kjede	-0,05	.281**	.272**
Venner Smykke med David-stjerne	.229*	0,062	-0,016
Venner LGBT, genser	.258**	.206*	0,1
Venner Bahai-smykke	.221*	0,056	-0,018
2 Venner Turban	.473**	-0,172	-0,089
2 Venner jødisk kippa	0,118	0,034	0,075

*** = $p > 0,001$, ** = $p > 0,010$, * = $p > 0,050$

I tabell 6 ser vi at de kristne symbolene korrelerer, både når det gjelder egen bruk og også venners bruk av symbolene. Hijab og kors-kjede korrelerer negativt når det handler om man selv ville brukt begge symbolene. Dette er små tall som selvsagt må tolkes med forsiktighet, men tabellen angir en tydelig sammenheng mellom majoritetskulturens kristne symbolbruk og en viss avstandstagen fra et minoritetskulturelt symbol som hijab. Det er også en sterk sammenheng mellom aksept for ulike minoritetskulturelle uttrykk blant dem som selv bruker, eller kan tenke seg å bruke hijab. Dette gjelder både bruk av turban, kippa, Davidsstjerne og bahai-smykke. I tillegg korrelerer hijabbruk med LGBT-genser. Dette kan være et uttrykk for aksept for andre marginaliserte grupper i samfunnet. Vi finner også korrelasjon på et signifikant nivå mellom bruk av KRIK-genser og LGBT-genser. Dette ses imidlertid ikke blant kors-brukerne. Kristen Idrettskontakt er en tverrkirkelig organisasjon med en mangfoldig medlemsmasse. Sammenhengen mellom å bruke KRIK-genser og ha venner som bruker LGBT-genser kan med all forsiktighet tolkes i retning av at disse ungdommene har en til dels mer liberal holdning til ulike seksuelle orienteringer enn ungdommene som velger å bruke korset som symbol.

Det tydeligste funnet fra korrelasjonsanalysen kan vi si er at «de kristne leker lite med andre» mens «minoritetsreligioner leker mest». Felles symbolbruk i vennegruppen kan bygge gruppeidentitet øke følelsen av fellesskap (Lamont & Molnár, 2002). Den negative korrelasjonen mellom kors og hijab kan også forstås som en religiøs grensedragnings (Furseth, 2014). Det kan også stilles spørsmål ved hvorvidt noen aktører stiller sterkere i disse grenseforhandlingene enn andre. Denne undersøkelsen gir hver aktør like tyngde i spørreundersøkelsen. Det synes å være god grunn til å anta at de ulike

aktørene har ulik tyngde i grenseforhandlingene med henblikk på makt og innflytelse (Lamont, 1992).

Undersøkelsen viser også at enkelte plagg er det svært få elever som kunne tenke seg å bruke. Det er kun elever på Dannethøyden som kunne brukt hijab. Det er også her flest elever har venner som bruker plagget. Til tross for at ingen av elevene på Andektlia, Bygdedalen og Compact kunne brukt hijab har noen av disse elevene også venner som bruker det. Det er svært få elever som kunne tenke seg å bruke jødisk kippa og elevene har heller ikke venner som bruker det. Med tanke på at antall jøder i Norge estimeres til rundt 1400 er ikke dette overraskende (Groth, 2018). Når det gjelder David-stjernen forholder det seg noe annerledes. Flere elever har venner som bruker David-stjernen. En mulig forklaring kan være at symbolet/plagget også kan bli brukt av kristne for å uttrykke støtte til Israel. En annen forklaring kan også være at symbolet ikke tillegges religiøs verdi. Det ses på som et kjede med en stjerne. Dannethøyden skiller seg ut i spørsmålet om bruk av David-stjerne. Omlag en av fem elever kunne tenke seg å bruke kjedet med David-stjerne der. Det er også på Dannethøyden at elevene har flest venner som bruker symbolet. Dersom man er positiv til bruk av symbolet/plagget vil man trolig ha flere venner som bruker symbolet/plagget. Dette kan ses i sammenheng med Rafiqi og Thomsens (2014) funn om at økt kontakt med innvandrere øker toleransen overfor ulike kulturelle og religiøse uttrykk

Toleranse og forbud

Noen symboler/plagg er ikke akseptable og bør forbys i følge informantene. I denne sammenheng er det særlig T-skjorte med svastika eller hakekors man ønsker forbud mot. Som nevnt tidligere, krysset noen elever av på dette som et plagg de kunne tenke seg å bruke. Det kan være ulike årsaker til dette. Noen få elever var tydelig høylytte under gjennomføringer av undersøkelsen og gav uttrykk for sympati til nazismen. Noen lo og hvisket sammen om dette symbolet. Dette plagget fremstår som et brudd med de sosiale grensene. Elevene som viser sin støtte til dette plagget opponerer implisitt også mot opplæringslovens verdigrunnlag, men som nevnt i artikkelens metodedel, kan det diskuteres hvor dypt dette stikker.

Den brede enigheten om at hakekors-plagget burde forbys fremstår også som en av de tydeligste symbolske grensene i denne undersøkelsen. Vi har tidligere sett at det er særlig de kristne symbolene/plaggene som har høy grad av aksept. Grensedragningen er positiv ovenfor kristne symboler, og mest negativ når det kommer til T-skjorte med hakekors.

Vikarierende symboler?

Elevene på de fem skolene i Sør-Norge viser seg relativt tolerante ovenfor religiøse verdiorienterte symboler. Grensedragningen er mest positiv ovenfor kristne symboler. Dette kan ses i sammenheng med kulturell selvpresentasjon i majoritetskulturen hvor vi tidligere har pekt på at kristendommen fortsatt har en sterk stilling i Norge med henblikk

på medlemstall og aksept for religiøse uttrykk. Aksepten for de kristne symbolene kan på den ene siden være uttrykk for *vicarious religion* (Davie, 2007). Samtidig inngår kristne privatskoler som en del av utvalget vårt. Dette har selvsagt preget elevenes svar, og en del av disse elevene kan også antas å være en del av det aktivt kristne mindretallet. Videre er det mye som tyder på at elever som kunne brukt et symbol/plagg ofte har venner som bruker det samme. Det er også tydelig at det for flere går en symbolsk grense mellom hva man kan bære som lærer, og hva man kan bære som elev, men at dette også avhenger av hvor høylytt symbolet fremstår. Grenseforhandlingene ser ut til å være mindre «tøyelige» når man fremstår som en offentlig ansatt, spesielt når det kommer til andre symboler enn de kristne. Dette kan handle om at læreren som offentlig ansatt ses på som en som skal formidle kristne og humanistiske verdier i tråd med skolens formålsparagraf (Opplæringslova § 1-1) og på denne måten vedlikeholde bakenforliggende symbolske grenser (Lamont & Molnár, 2002).

Norge kan karakteriseres som en individualisert samfunnskontekst hvor over halvparten mener det finnes «grunnleggende sannheter i flere religioner» (Repstad & Trysnes, 2013, s.303). Religionsundersøkelsen fra 2008 viser til et klart flertall som ønsker å respektere alle religioner, men samtidig et flertall som er kritiske til bruk av religiøse symboler (NSD, 2009a). I vår undersøkelse rettes skepsisen mest mot hakekors, men også mot hijab. Samtidig ser vi en større aksept for ulike minoritetskulturelle uttrykk blant dem som selv bruker, eller kan tenke seg å bruke hijab. Grensedragningene for hva som tillates og hvem som regnes som innenfor og utenfor blir tydeliggjort når de religiøse symbolene materialiseres, og ikke bare fremstår som imaginære symboler. Våre funn kan tyde på at jo mer synlige og langt fra majoritetskulturen symbolene fremstår, dess større blir andelen som tar avstand fra symbolet.

Undersøkelsen ble gjennomført i Sør-Norge og viser at svært få respondenter kunne tenke seg å bruke hijab. I en videre utvikling av pilotstudien vil det jobbes med endringer knyttet til type symbolvalg. Undersøkelsen vil gjennomføres med et større antall respondenter på Østlandet. Elever i Oslo-området har «[...] betydelig kontakt med personer som har en annen tro enn dem selv» (Botvar, 2015, s. 86), men samtidig var de «[...] skeptiske til synlig trospraksis i det offentlige rom, som for eksempel misjonering i det offentlige rom og bønnerom i skolene» (Botvar, 2015, s. 80). Det antas derfor at elever i Oslo-området vil gi andre svar enn elevene fra ulike skoler i Sør-Norge og det vil være interessant å foreta komparasjoner mellom de ulike elevgruppene.

References

Abu-Lughod, L. (2002). Do Muslim Women Really Need Saving? Anthropological Reflections on Cultural Relativism and Its Others. *American Anthropologist* 104 (3): 783-790.

Botvar, P. K. (2015). Sosial kapital og holdninger til religion i offentligheten. En studie av elever i den videregående skolen i Oslo-området. *Prismet*, 66 (2), 79–93.

Botvar, P. K. (2013). Religion and Attitudes towards Socioeconomic Human Rights. An Empirical Study of Young Adults in Norway". I H. G. Ziebertz & J. A. Van der Ven (red.). *Human Rights and the Impact of Religion*, 245-263. Boston: Brill.

Botvar, P. K. & Sjöborg A. (2012). Views on Human Rights among Christian, Muslim and Non-religious youth in Norway and Sweden. *Nordic Journal of Religion and Society* 2012, 25 (1): 67-81.

<http://uu.diva-portal.org/smash/get/diva2:477055/FULLTEXT01.pdf>

Botvar, P. K. & Sjöborg A. (2014). A Comparative Study of the Relation Between Religion and Human Rights Among Young People. I van den Breemer R. Casanova J. & Wyller T. (red.). *Secular and Sacred? The Scandinavian Case of Religion in Human Rights, Law and Public Space*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.

Botvar, P. K. & Trysnes I. (2017). "Jeg kaller det Stine-tro". Unge mennesker, individualisering og nyreligiøsitet. I Høeg I. M. (red.) *Religion og ungdom*. Oslo: Universitetsforlaget.

Davie, G. (2007). Vicarious religion: a methodological challenge. I Ammerman N. (red.) *Everyday Religion*, New York: Oxford University Press, 21–36.

FRI. (2018). Prinsippprogram – FRI – Foreningen for kjønns- og seksualitetsmangfold.

<https://foreningenfri.no/om-oss/fri-mener/prinsippprogram/>

Fredette, J. (2015). Examining the French Hijab and Burqa Bans through Reflexive Cultural Judgment. *New Political Science*. Vol 37. Issue 1, pp. 48-70.

Furseth, I. (2014). Hijab street fashion og stil i Oslo. *Sosiologisk tidsskrift*, Vol 22, Issue 01, pp. 6–27.

http://www.idunn.no/st/2014/01/hijab_street_fashion_og_stil_i_oslo

Gilde, C. T. (2013). NRK-journalist bedt om å droppe korset. I *Vårt Land* november 4.

<http://www.vl.no/troogkirke/nrk-journalist-bedt-om-a-droppe-korset-1.64575>

Goffman, E. (1959). *The presentation of self in everyday life*. New York: Doubleday /Anchor books.

Goffman, E. (1967). *Interaction ritual essays on face-to-face behaviour*. New York: Pantheon Books.

Goffman, E. (1971). *Relations in public*. New York: Basic Books inc. Publishers

Goffman, E. (1974). *Frame Analysis. An Essay on the Organization Experience*. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press.

Groth, B. (2017). Davidstjerne. I *Store norske leksikon*. <http://snl.no/davidstjerne>

Groth, B. (2018) Jøder. I *Store norske leksikon*.

<http://snl.no/j%C3%B8der>

Hervieu-Léger D. (2006). In Search of Certainties: The Paradoxes of Religiosity in Societies of High Modernity. *The Hegdehog Review*. Vol 8, Issue 1–2, pp. 59–68.

Jonvik, M. (2015). *Folk om forskjellar mellom folk : Oppfatningar av kulturelle praksisar og sosiale hierarki, og deira sosiale tydingar*. Avhandling PhD. Universitetet i Stavanger.

Justitsministeriet (2018). Orientering om tildækningsforbudet.

<https://politi.dk//media/mediefiler/dokumenter/landsdaekkende/tildaekningsforbud/orienteringomtildaekningsforbuddet.pdf?la=da&hash=501DF1D3096B4375A298175C6ECD1AF794CB9C3D>

Lamont, M. (1992). *Money, morals, and manners: the culture of the French and American upper-middle class*. Chicago: University of Chicago Press.

Lamont, M. & Molnár V. (2002). The Study of Boundaries in the Social Sciences. *Annual Review of Sociology*. Vol 28, issue 1, pp. 167–195.

<https://doi.org/10.1146/annurev.soc.28.110601.141107>

Larsen, A. I. & Trysnes I. (2013). Engledans og harpespill – musikk og dans som meditative praksiser. I Repstad P. & Trysnes I. (red.) *Fra forsakelse til feelgood: Musikk, sang og dans i religiøst liv*. Oslo: Cappelen Damm Akademisk.

Opplæringslova (1998). *Lov om grunnskolen og den vidaregående opplæringa*. Henta fra: <https://lovdata.no/dokument/NL/lov/1998-07-17-61>

Løvland, A. & Repstad P. (2015). Religious symbols in public spaces. *Nordic Journal of Religion and Society*. Vol 28, issue 2, pp. 155–170.

McClean, D. (2011). Religion in Public Education – United Kingdom. In Robbers Gerhard (ed.) *Religion in Public education*. Germany: European Consortium for Church and State Research. 503-520.

NOU 2013:1. *Det Livssyns åpne samfunn en helhetlig tros- og livssyns politikk*. Oslo: Departementenes servicesenter, Informasjonsforvaltning.

NSD. (2009a). Datasett: Spørreundersøkelse om religion, 2008, norsk del av ISSP. <http://nsddata.nsd.uib.no/webview/index.jsp?study=http%3A%2F%2Fnsddata.nsd.uib.no%3A80%2Fobj%2FfStudy%2FNSD0405&mode=documentation&submode=abstract&v=2&top=yes>

NSD. (2009b). Datasett: Spørreundersøkelse om religion, 2008, norsk del av ISSP, tilleggsutvalg Agder. <http://nsddata.nsd.uib.no/webview/index.jsp?study=http%3A%2F%2Fnsddata.nsd.uib.no%3A80%2Fobj%2FfStudy%2FNSD0405&mode=documentation&submode=abstract&v=2&top=yes>

Rafiqi, A. & Thomsen J. P. F. (2014). Kontakthypotesen og majoritets-medlemmers negative stereotyper. *Tidsskrift for samfunnsforskning*. Vol 55, issue 04, pp. 416–438.

Rafoss, T. W. (2017). *Unge voksne og den norske kirke. Medlemskap, tro og tilhørighet*. Oslo: KIFO.

Repstad, K. & Repstad P. (2010). *Fellesfaget samfunnsfag i videregående skole - noen elevsynspunkter*. *Bedre Skole*. pp. 15–21.

Repstad, K. & Tallaksen, I. M. (2014). *Praktisk fagdidaktikk for religionsfagene*. Oslo: Cappelen Damm Akademisk.

Repstad, P. & Trysnes I. (2013). *Fra forsakelse til feelgood: Musikk, sang og dans i religiøst liv* Oslo: Cappelen Damm Akademisk.

Roaldseth, S. L. (2013). Uheldig utforming av Ludo-spill. NRK. <https://www.nrk.no/mr/uheldig-utforming-av-ludo-spill-1.11167591>

Rønnevig Andersen, E. (2018). Bjarte (25) fulgte magefølelsen da han valgte studier. Etter tre år angret han. *Aftenposten*. <https://www.aftenposten.no/article/riks-11724b.html>

Schmidt, U. (2015). Stat og religion. I Furseth I. (red.) *Religionens tilbakekomst i offentligheten? religion, politikk, medier, stat og sivilsamfunn i Norge siden 1980-tallet*. Oslo: Universitetsforlaget. 105-138.

Trysnes, I. (2012). *Å campe med Gud: en studie av kristne sommerstevner på Sørlandet*. Oslo: IKO-forlag.

Vramo, L. (2017). Hvor går grensen for inkludering? Unge norske sikhers turbanpraksiser. I Høeg, I. M. (red.) *Religion og ungdom*. Oslo: Universitetsforlaget.

Wiltgren, L. K. (2014). Youth using national symbols in constructing identities. *Journal of Youth Studies*. Vol 17, issue 3, pp. 308–323. <https://doi.org/10.1080/13676261.2013.815706>

Zander, I. M. (2018). Maskeringsforbud i Østerrike: Flere advarsler for vinterbekledning og munnbind. NRK. <https://www.nrk.no/urix/maskeringsforbud-i-osterrike-flere-advarsler-for-vinterbekledning-og-munnbind-1.13982964>

Aarøe, L. (2012). Does Tolerance of Religion in the Public Space Depend on the Salience of the Manifestation of Religious Group Membership? *Political Behavior*. Vol 34, issue 4, pp. 585–606. <https://doi.org/10.1007/s11109-011-9179-4>